

УДК 364-78

ДОСЛІДЖЕННЯ ШЛЯХОМ УЧАСТІ ЯК ПІДХІД У СОЦІАЛЬНІЙ РОБОТІ В ГРОМАДІ

Жиленко Руслан В'ячеславович
м.Ужгород

Успішність роботи соціального працівника у громаді в значній мірі залежить від володіння ним точною, достовірною та своєчасною інформацією щодо різних аспектів життя спільноти. З іншого боку, результативність соціальної роботи в громаді визначається якнайширшим залученням та участю самих членів громади в процесах змін. Одним із підходів, який задовольняє потребу соціального працівника у достовірній інформації про громаду та необхідність широкого залучення її членів до процесу змін, є дослідження шляхом участі. Кінцевою метою використання цього підходу є поєднання знань та дій, спрямованих на соціальні зміни, на вивчення та зменшення негативного впливу соціальних проблем.

Ключові слова: дослідження шляхом участі, методи дослідження, громада, соціальна робота в громаді, історія громади.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що українські соціальні робітники в громадах, стикаючись з інертністю, зневірою у власні сили та необґрунтованими патерналістськими очікуваннями клієнтів. Спеціалісти потребують дієвих підходів, які б дозволили не тільки вирішувати вузькі, конкретні питання, але й сприяли б загальній мобілізації громади, залученню та участі її членів до процесів розвитку.

Дослідження шляхом участі широко використовується в різних сферах, а саме: у соціальній роботі в громаді, в системі охорони здоров'я, в економічному розвитку громади, сільському господарстві тощо. Слід зазначити, що в різних країнах вживаються відмінні терміни для позначення цього підходу. Найчастіше можна зустріти наступні назви: «дієве дослідження» (action research) у Великій Британії, Австралії та Новій Зеландії, «дослідження, що базується на громаді» (community based research) у Канаді, «дослідження шляхом участі, що базується на громаді» (community-based participatory research) у Сполучених Штатах, «дієве дослідження шляхом участі» (participatory action research) та «дослідження шляхом участі» (participatory research) у країнах, що розвиваються.

Витоки даного підходу також мають відмінні джерела в різних країнах. В англомовних країнах основний акцент робиться на залученні людей, вражених конкретною соціальною проблемою, задля її вирішення шляхом циклічного процесу збирання даних, дії та оцінювання. Натомість в країнах, що розвиваються акцент часто робиться на тому, хто виступає джерелом знань. Використання дослідження шляхом участі є спробою подолати монополію академічного середовища та професійних дослідни-

ків на знання про життя громади.

Незважаючи на згадані вище відмінності, в основі даного підходу лежать спільні принципи, а саме:

1. Участь (найширше залучення членів громади до процесу дослідження);
2. Співпраця (члени громади та дослідник співпрацюють, роблячи спільний та рівнозначний внесок у процес дослідження);
3. Взаємне навчання (в процесі дослідження як члени громади, так і дослідник взаємно збагачують знання один одного);
4. Розвиток (дослідження є невід'ємною складовою процесу розвитку громади та посилення її організаційної спроможності);
5. Розширення прав і можливостей (процес дослідження сприяє його учасникам в посилення контролю над власною долею);
6. Баланс між дослідженням та діями [1].

В процесі багаторічної практики застосування дослідження шляхом участі поступово формується набір методів та інструментарію, а також методологія оцінки його результатів. Однак, слід зазначити, що основні відмінності між даним та традиційним підходами до дослідження полягають не в методах, що використовуються. В дослідженні шляхом участі, поряд з «нетрадиційними», можуть застосовуватися і цілком звичні методи, а саме: інтерв'ю, анкетування тощо. Головні відмінності згаданих підходів пов'язані, в першу чергу, із методологією та організацією самого дослідження і проявляються через ряд характерних ознак.

Характерні ознаки традиційного дослідження:

- Здійснюється експертами – зовнішні експерти визначають стратегію, здійснюють планування, обирають інструментарій. Участь членів громади, як правило, обмежена наданням необхідної інформації.
- Об'єктивність – суб'єктивний вплив на процес планування з боку членів громади відсутній.
- Вимірювання у кількісних показниках – більшість традиційних досліджень проводяться із використанням кількісних методів, тобто соціальним категоріям людей та їх поведінці присвоюються числові значення.
- Точність дослідження досягається шляхом аналізу різних експериментальних моделей.
- Більшість традиційних досліджень є вибірковими – уникнення надмірного представництва однієї групи шляхом ви-

падкового або цілеспрямованого відбору [2].

Як вже зазначалося, дослідження шляхом участі є важливим інструментом для визначення потреб громади, формування ініціативних груп, а також для планування, реалізації та оцінювання програм розвитку.

Дослідження шляхом участі, яке розробляється та впроваджується самими людьми, допомагає членам громади зрозуміти та проаналізувати їхні проблеми краще, ніж це зроблять дослідники ззовні. Дослідження, яке проводять члени громади, є більш практичним та спрямованим на подальший розвиток. Це один із основних способів описати ключові процеси та динаміку розвитку громади.

Особливостями дослідження шляхом участі є наступні:

1. Дослідження в контексті громади. Воно здійснюється спільними зусиллями членів громади. Якщо справжньої громади не існує, першим кроком у процесі дослідження шляхом участі є налагодження зв'язків на основі колективної поваги, спільної мети, взаємних зобов'язань та відчуття унікальної своєрідності.

2. Дослідження шляхом участі стосується повсякденних потреб громади. Такі потреби разом зі спільним бажанням їх задовольнити, утворюють початкову точку дослідження шляхом участі.

3. В дослідженні шляхом участі люди накопичують знання і поглиблюють своє розуміння поточної ситуації з тим, щоб перейти до дії. Накопичення інформації в дослідженні шляхом участі передбачає її отримання з різних джерел. Дослідження шляхом участі – це вивчення підґрунтя теперішньої ситуації, основних причин проблеми і можливих наслідків їх вирішення.

4. Дослідження шляхом участі завжди веде до дії або впливає з неї. Діяльність здійснюється для того, щоб змінити існуючу ситуацію. Члени громади разом аналізують те, що було зроблено, а потім переходять до наступних дій. «Дослідження» без дії стає відірваним від реальності.

5. В дослідженні шляхом участі люди розробляють організаційну структуру для змін у громаді. У громаді постійно щось відбувається і обговорюється. Дослідження шляхом участі може бути способом свідомого поєднання в одну структуру діяльності та аналізу задля здійснення змін.

6. Дослідженні шляхом участі збільшує потенціал громади. Громада накопичує дослідницький потенціал для аналізу основних причин своєї ситуації і для розвитку стратегій, притаманних саме для неї.

7. Дослідження шляхом участі – органічний процес, пов'язаний з ритмом життя громади. В процесі дослідження можуть бути періоди великого ентузіазму та поступу, і, відповідно, періоди розчарувань та застою. Процес може бути дуже повільним. Дослідження шляхом участі не розгортається у відповідності до певного графіку. З часом люди створюють рушійну силу: вони більше вірять у процес осмислення, переходять до дій та разом проводять аналіз. Одна зміна поступово породжує іншу.

8. Дослідження шляхом участі обмежує зовнішнє втручання. Даний процес починається, коли група людей в громаді налагоджує між собою стосунки і стає дослідниками свого власного життя. Експерти зі сторони не можуть цього зробити, хоча вони й можуть відігравати важливу роль у створенні умов для дослідження шляхом участі [3].

Як зазначалося вище, у дослідженні шляхом участі можуть використовуватися різні методи дослідження. Доволі показовим, в цьому контексті, є метод складання історії громади.

Історія громади – це метод дослідження, який використовується з метою організації певних дій за участю зацікавлених членів громади. Цей метод був розроблений, щоб допомогти громадам побачити себе в «дзеркалі» й на основі побаченого охарактеризувати нинішню ситуацію та визначити напрямку руху на майбутнє. В процесі дослідження громада повинна відповісти на питання, що стосуються її минулого, сьогодення та

майбутнього.

Для опису минулого можуть використовуватися наступні запитання: Як виглядало життя людей в громаді у далекому минулому? Недавньому минулому? Що змінилось? Яким воно було для дітей? Молоді? Дорослих жінок? Дорослих чоловіків? Літніх людей? Яким воно було в політичному плані? Культурному? Економічному? Соціальному? Якого роду зміни сталися у цих сферах протягом року? Що ці зміни принесли? Як ці зміни впливають на людей сьогодні?

Сьогодення описується за допомогою відповідей на наступні запитання: Яким є нинішнє життя для дітей (розумово, емоційно, фізично та духовно)? Молоді? Дорослих жінок? Дорослих чоловіків? Літніх людей? Яким є реалії нинішнього політичного життя? Культурного? Економічного? Соціального? З якими основними питаннями і проблемами стикається громада? Можливостями? Вимогами?

Запитання про майбутнє є наступними: Яким буде життя, якщо все буде складатися добре і, якщо справдяться найсмисливіші ідеї щодо розвитку громади? Для окремих груп людей, наприклад, для дітей? Молоді? Дорослих? Літніх людей? Як виглядає здорова людина (показники)? Якою має бути громада політично, економічно, соціально, культурно? Що таке здорова громада (показники)?

Прийоми написання історії громади розглядають її як таку, що складається з багатьох груп людей, які можуть мати відмінні інтереси, потреби і досвід. Отже відповіді варто аналізувати окремо для різних соціальних та вікових груп, наприклад, дітей, молоді, дорослих та людей похилого віку. Варто також проаналізувати різні виміри життя громади, а саме: родинний, політичний, економічний, соціальний, культурний тощо.

Процес складання історії громади поділяється на декілька етапів.

Перший етап передбачає виконання кількох послідовних кроків, а саме:

1. Формується невелика команда з дослідження громади. Вона складається з людей, які знають громаду і яким більшість людей довіряє. В команді мають бути представлені групи, на яких спрямовується програма (молодь, жінки, а часом і загальні групи – літні люди, молодь, чоловіки, жінки, люди при владі і ті, хто її немає). Там, де це можливо, команду з дослідження громади зміцнюють однією чи кількома особами, які мають навички фасилітатора, а також мають досвід з ведення документації.

2. Проводиться тренінг і планується дослідження. Мета цього етапу полягає у:

- визначенні проблем розвитку, які будуть вирішуватися в процесі дослідження;
- визначенні конкретних питань, на які має дати відповідь дослідження;
- визначенні основних зацікавлених сторін та джерел необхідної інформації;
- визначенні принципів та інструментів дослідження;
- розробці стратегії дослідження;
- розробці плану дослідження;
- перегляді процесу створення історії громади.

3. На загальних зборах або на зустрічах ініціативних груп обговорюються основні питання. (Що відбувається сьогодні? Чого учить нас минуле? Яким буде краще майбутнє? І що нам слід зробити задля досягнення кращого майбутнього?). Кожна невелика група розглядає різні теми.

4. Групи виносять свої розробки на загальний семінар. Всі учасники дослідження повинні уважно вислухати кожен звіт. Після цього пропонуються зміни та уточнення. Вони обговорюються та приймаються консенсусом. Щойно учасниками буде досягнуто згоди, можна виробляти перший проект дослідження.

На другому етапі проект дослідження необхідно поширити та обговорити в громаді. Після близько місяця обговорення (громадські зустрічі, громадське радіо, неформальні дискусії тощо), необхідно зібрати великі збори громади. Збори повинні

затвердити розроблений документ та формально розпочати дослідження.

На цьому етапі визначальним моментом є концентрація зусиль на створенні команди – кореневої групи для проведення дослідження. Найважливішим в роботі команди є її потенціал і знання, рівень ефективності людських стосунків та ініціативність. Етап дослідження і розробки програми не є чимось відокремленим від розвитку громади. Усе це само по собі є розвитком громади.

Третій етап зосереджується на навчанні. Тут розробляється план навчання для зміцнення потенціалу громади.

Робота з розбудови громади на четвертому етапі повинна зосередитися на створенні широкого громадського руху в підтримку процесу розвитку.

Приблизно через рік процес складання історії громади застосовується знову для оцінювання поступу і планування наступних етапів. Інформація і аналіз зі звіту першого етапу використовуються як база (відправна точка) для порівняння, щоб побачити, що змінилося за рік роботи. Таким чином, громада може оцінити, чи не були марними її зусилля і чи досягла вона того, чого прагнула [4].

В дослідженнях шляхом участі використовуються також

інші методи дослідження, а саме: анкетування, інтерв'ю, складання карти громади, напівструктуровані дискусії, транс-сектні прогулянки, складання матриць, часові діаграми, діаграма Вена, діаграма зв'язків, тощо.

Одні із перших спроб використання дослідження шляхом участі в Україні були зроблені викладачами Ужгородського національного університету та Черкаського державного технологічного університету в межах Проекту економічного розвитку громад. Дослідження були проведені в ряді міських та сільських громад Закарпатської, Львівської та Черкаської областей. В більшості випадків результати досліджень стали основою для розробки операційних і стратегічних планів розвитку громад, стали базою для конкретних заходів у цих спільнотах.

Таким чином, дослідження шляхом участі є дієвим підходом, який використовується в процесі соціальної роботи в громаді. Його ефективність зумовлена вдалим поєднанням дослідницької роботи та конкретних заходів, спрямованих на розвиток громади.

Подальша розробка даної теми пов'язана із обґрунтуванням ширшого запровадження дослідження шляхом участі у соціальній роботі в громаді в Україні із врахуванням зарубіжного та, нехай і незначного, вітчизняного досвіду.

Література і джерела

1. Community-based participatory research for health. Edited by Meredith Minkler and Nina Wallerstein. - San Francisco, CA: Jossey Bass, 2003. – 490 p.
2. Економічний розвиток громади. Навчальний посібник/ За заг. ред. Жиленко Р.В., Ільченко Н.В. - Ужгород: ПП Данило С.І., 2007. – 198 с.
3. Джил Хенлі. Організація громад. Курс ЕРГ для учасників програми. – Монреаль: Університет Конкордія, 2005. – 89 с.
4. Лілія Гольдфарб. Економічний розвиток громади: контекст і практика. Курс ЕРГ для учасників програми. - Монреаль: Університет Конкордія, 2005. – 128 с.

Успешность деятельности социального работника в местном сообществе в значительной мере зависит от владения им точной, достоверной и своевременной информацией, которая касается разных аспектов жизни сообщества. С другой стороны, результативность социальной работы в местном сообществе определяется самым широким вовлечением и участием самих членов сообщества в процессах изменений. Одним из подходов, который позволяет удовлетворить потребность социального работника в достоверной информации и необходимости широкого вовлечения членов сообщества в процесс изменений, является исследование с участием. Конечной целью использования данного подхода является совмещение знания и действия, направленных на социальные изменения, на изучение и уменьшение негативного влияния социальных проблем.

Ключевые слова: исследование с участием, методы исследования, местное сообщество, социальная работа в местном сообществе, история местного сообщества.

The progress of community social work largely depends on precise, reliable, and timely information on the different aspects of community life. On the other hand, the effectiveness of community social work is determined by community members' involvement and participation into development processes. Participatory research is one of the approaches which meet social worker's both needs: reliable information and involvement of the community members. The method allows combining of knowledge and actions towards social changes.

Key words: participatory research, research methods, community, community social work, community history.